ISLAH 2019

Proceedings of the 2nd International Conference
on Islamic Architectural Heritage
The Future and the Built Environment

Istanbul, Turkey
26-28 August 2019

ISLAH 2019

2. Uluslararası İslami Mimari Miras
Mamur Çevre ve Gelecek
Konferansı Bildiri Kitabı,

İstanbul, Türkiye
26-28 Ağustos 2019

FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI; 36.
ISLAH 2019: 2. Uluslararası İslami Mimari Miras Konferansı, Mamur Çevre ve Gelecek
Editör: Dr. Öğr. Üyesi Mine Esmer, Dr. Öğr. Üyesi Ruba Kasmo
ISBN 978-605-2386-17-0
e-ISBN 978-605-2386-18-7

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları
Zeyrek Mahallesi Büyükkaraman Cad. No: 53 Fatih / İstanbul
Tel: 0212 521 81 00 **Faks:** 0212 521 84 84
Web: www.fsm.edu.tr **E-Posta:** yayinevi@fsm.edu.tr

Yayınevi Sertifika No: 33542
İstanbul, Ağustos, 2019

Genel Yayın Yönetmeni: Lütfü Kılınç
Tasarım: Zeynep Küçüker
Kapak Tasarımı: Arş. Gör. Muhammed Emin Şişman
Kapak Fotoğrafı: Dr. Öğr. Üyesi Alidost Ertuğrul

Baskı: Armoni Basım Matbaacılık Ambalaj San. ve Tic. Ltd. Şti.
Maltepe Mah. Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi 3. Kat No: 1NF12 - 16
Topkapı - Zeytinburnu / İSTANBUL
Tel: 0212 612 47 34 **E-Posta:** info@armonibasim.com.tr
Matbaa Sertifika No: 35961

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Kütüphanesi CIP

ISLAH 2019: 2. Uluslararası İslami Mimari Miras Konferansı, Mamur Çevre ve Gelecek / editör Mine Esmer, Ruba Kasmo -- İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, 2019.
546 s. ; 24 cm. -- (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları; 36)

ISBN 978-605-2386-17-0 / **e-ISBN** 978-605-2386-18-7

1. Kültürel Miras -- Mimarlık
2. Çevre -- Kongreler
I. Esmer, Mine II. Kasmo, Ruba III. Dizi

NA9093.9/I75 2019 723.304 ISL 2019

Copyright © Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2019

"ISLAH 2019: 2. Uluslararası İslami Mimari Miras Konferansı, Mamur Çevre ve Gelecek" *kitabında yayımlanan yazıların yasal ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir. Kitabın yayın hakkı Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi'ne aittir. Kitabın hiçbir bölümü yayıncının izni olmaksızın, elektronik, mekanik, fotokopi, kayıt yöntemiyle veya başka bir yöntemle çoğaltılamaz, bir veri muhafaza sisteminde saklanamaz veya iletilemez. Kaynak göstermek kaydıyla alıntı yapılabilir.*

FATİH SULTAN MEHMET VAKIF UNIVERSITY PUBLICATIONS:36. ISLAH2019: Proceedings of the 2nd International Conference on Islamic Architectural Heritage the Future and the Built Environment
Editors: Assist. Prof. Dr. Mine Esmer, Assist. Prof. Dr. Ruba Kasmo
ISBN 978-605-2386-17-0
e-ISBN 978-605-2386-18-7

Fatih Sultan Mehmet Vakıf University Publications
Zeyrek Mahallesi Büyükkaraman Cad. No: 53 Fatih / İstanbul
Tel: 0212 521 81 00 **Faks:** 0212 521 84 84
Web: www.fsm.edu.tr **E-Posta:** yayinevi@fsm.edu.tr

Publisher's Certificate No: 33542
İstanbul, Ağustos, 2019

Publishing Manager: Lütfü Kılınç
Design: Zeynep Küçüker
Cover Design: Research Assist. Muhammed Emin Şişman
Cover Image: Assist. Prof. Dr. Alidost Ertuğrul

Printing Address: Armoni Basım Matbaacılık Ambalaj San. ve Tic. Ltd. Şti.
Maltepe Mah. Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi 3. Kat No: 1NF12 - 16
Topkapı - Zeytinburnu / İSTANBUL
Tel: 0212 612 47 34 **E-Posta:** info@armonibasim.com.tr
Matbaa Sertifika No: 35961

Fatih Sultan Mehmet Vakıf University Library

ISLAH 2019: 2. Uluslararası İslami Mimari Miras Konferansı, Mamur Çevre ve Gelecek / editör Mine Esmer, Ruba Kasmo -- İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, 2019.
546 s. ; 24 cm. -- (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları; 36)

ISBN 978-605-2386-17-0 / **e-ISBN** 978-605-2386-18-7

1. Cultural Heritage -- Architecture
2. Environment -- Congresses
I. Esmer, Mine II. Kasmo, Ruba III. Dizi

NA9093.9/I75 2019 723.304 ISL 2019

Copyright © Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2019

The papers published in the proceedings of ***"ISLAH2019: Proceedings of the 2nd International Conference on Islamic Architectural Heritage the Future and the Built Environment"*** *are under scientific and legal responsibilty of their authors. All rights are reserved. No part of this publication may be reproduced or transmitted, in whole or in part. Can be used as a source by proper citation.*

Keynote Speakers

Prof. Dr. Abdul Razak SAPIAN
International Islamic University Malaysia, Malaysia

Prof. Dr. Suha ÖZKAN
Özyeğin University, Turkey

Prof. Dr. Sadettin ÖKTEN
İstanbul Sabahattin Zaim University, Turkey

Prof. Dr. İbrahim NUMAN
Fatih Sultan Mehmet Vakıf University, Turkey

Prof. Dr. Jamel AKBAR
Fatih Sultan Mehmet Vakıf University, Turkey

Organizing Committee

Fatih Sultan Mehmet Vakıf University
Faculty of Architecture and Design

Prof. Dr. İbrahim NUMAN
Chairman, Dean

Assist. Prof. Dr. Onur ŞİMŞEK
Co-Chairman, Vice Dean

Assist. Prof. Dr. Alidost ERTUĞRUL
Co-Chairman, Head of Department of Architecture

Faculty Members (in alphabetical order):

Assist. Prof. Dr. Ömer DABANLI

Assist. Prof. Dr. Mine ESMER

Assist. Prof. Dr. Ruba KASMO

Assist. Prof. Dr. Lana KUDUMOVİÇ

Assist. Prof. Dr. Burcu BALABAN ÖKTEN

Research Assist. Mesut DURAL

International Islamic University Malaysia (IIUM)
Kulliyyah of Architecture and Environmental Design

Asst. Prof. Dr. Nurul Hamiruddin SALLEH
Co-Chairman

Scientific Committee

Prof. Dr. Jamel Abdulkader Akbar
Fatih Sultan Mehmet Vakıf University, Turkey

Prof. Dr. Amir Čaušević
University of Sarajevo, B&H

Prof. Dr. İbrahim Numan
Fatih Sultan Mehmet Vakıf University, Turkey

Prof. Dr. Suphi Saatçi
Fatih Sultan Mehmet Vakıf University, Turkey

Prof. Dr. Ar. Elias Salleh
International Islamic University Malaysia, Malaysia

Prof. Dr. Mehmet Bülent Uluengin
Fatih Sultan Mehmet Vakıf University, Turkey

Assoc. Prof. Dr. Noor Hanita Abdul Majid
International Islamic University Malaysia, Malaysia

Assoc. Prof. Dr. Genco Berkin
Fatih Sultan Mehmet Vakıf University, Turkey

Assoc. Prof. Dr. Yusuf Civelek
Fatih Sultan Mehmet Vakıf University, Turkey

Assist. Prof. Dr. Aida Kesuma Azmin
International Islamic University Malaysia, Malaysia

Assist. Prof. Dr. Ömer Dabanlı
Fatih Sultan Mehmet Vakıf University, Turkey

Assist. Prof. Dr. Zuraini Denan
International Islamic University Malaysia, Malaysia

Assist. Prof. Dr. Alidost Ertuğrul
International Islamic University Malaysia, Malaysia

Assist. Prof. Dr. Mine Esmer
Fatih Sultan Mehmet Vakıf University, Turkey

Assist. Prof. Dr. Sufian Hamat
International Islamic University Malaysia, Malaysia

Assist. Prof. Dr. Florina Jerliu
University of Pristina, Kosovo

Assist. Prof. Dr. Ruba Kasmo
Fatih Sultan Mehmet Vakıf University, Turkey

Assist. Prof. Dr. Lana Kudumović
Fatih Sultan Mehmet Vakıf University, Turkey

Assoc. Prof. Dr. Hasan Fırat Diker
Fatih Sultan Mehmet Vakıf University, Turkey

Assoc. Prof. Dr. Emine Köseoğlu
Fatih Sultan Mehmet Vakıf University, Turkey

Assoc. Prof. Dr. Norwina Binti Mohd Nawawi
International Islamic University Malaysia, Malaysia

Assist. Prof. Dr. Nurlelawati Ab Jalil
International Islamic University Malaysia, Malaysia

Assist. Prof. Dr. Zaiton Abdul Rahim
International Islamic University Malaysia, Malaysia

Assist. Prof. Dr. Rajabi Abdul Razak
International Islamic University Malaysia, Malaysia

Assist. Prof. Dr. Fadzidah Abdullah
International Islamic University Malaysia, Malaysia

Assist. Prof. Dr. Noor Aziah Mohd Ariffin
International Islamic University Malaysia, Malaysia

Assist. Prof. Dr. Burcu Balaban Ökten
Fatih Sultan Mehmet Vakıf University, Turkey

Assist. Prof. Dr. Nurul Hamiruddin Salleh
International Islamic University Malaysia, Malaysia

Assist. Prof. Dr. Harlina Shariff
International Islamic University Malaysia, Malaysia

Assist. Prof. Dr. Onur Şimşek
Fatih Sultan Mehmet Vakıf University, Turkey

Lecturer Mohd Hisyamuddin Kassim
International Islamic University Malaysia, Malaysia

Assist. Prof. Dr. Aslı Ağırbaş
Fatih Sultan Mehmet Vakıf University, Turkey

Partners

FATIH
SULTAN
MEHMET
VAKIF UNIVERSITY
2010

الجامعة الإسلامية العالمية ماليزيا
INTERNATIONAL ISLAMIC UNIVERSITY MALAYSIA
يونيورسيتي إسلام انتارابغسا ملسيا

Contents

Önsöz vii

Takdim ix

Keynote Speakers xi

Organizing Committee xii

Scientific Committee xiii

Partners xv

Keynote Lectures

Mîmârî Mîrasın Geleceği Hakkında
Numan, İbrahim 21

Regarding the Future of Architectural Heritage
Numan, İbrahim 25

İslam Medeniyet Tasavvurunda Sanat Eseri Üzerine Bir Deneme
Ökten, Sadettin 31

Rights and Civilizations
Akbar, Jamel 37

Papers

Symbolism and Meaning in Old Masjid Architecture of Malay Archipelago: A Case Study of Masjid in Kerinci, Jambi, Indonesia
Abdul Rahim, Zaiton - Nawawi, Norwina Mohd. - Denan, Zuraini - Abdul Majid, Noor Hanita - Abdullah, Fadzidah 69

Review Of Universal Design Implementation For Built Environment Access Among Developed And Developing Asian Countries
Abd Samad, Nur Amirah - Abdul Rahim, Asiah - Said, Ismail 85

Exploration of Combinatorial Design for Modular Architecture
Aziz, Salmiah - Nasir, Siti Nuratirah Che Mohd 99

Eyüp Sultan Mekânında Şehir ve Estetik Bağlamında Kültürel Hafızayı Okumak
Bali, Meltem - Can, Aynur 121

The Role of Traditional Palace for The Future of City Development In Indonesia Case: Yogyakarta Palace, Java, Indonesia
Budiman, Hanif - Numan, Ibrahim _____ 139

Cami Yapılarının Tahliye Sorunlarına Yönelik Bir İnceleme ve Çözüm Önerisi
Büyükkoçak, Şeyma - Dural, Mesut - Daşcıoğlu, Büşra _____ 149

İstanbul'un Orta Yerinde Bir Koca Duvar: SFENDON
Cantimur, Burcu Büken - Diker, Hasan Fırat _____ 159

Textuality and Intertextual Relations in Architecture: A Re-reading of Ecclesiastical Buildings
Civelek, Yusuf _____ 173

Differentiation of Anatolian-Turkish Carpet Motifs by Using Shape Grammars: A Case Study
Cetintas, Mehmet - Agirbas, Asli _____ 199

İstanbul'un İşlevsel Ömrünü Tamamlamış Endüstri Yapılarının Yeniden İşlevlendirilmeleri ve Şehirle İlişkileri
Dağgülü, İbrahim Başak - Özbalta, Nur Banu _____ 209

Identification of Potential Tourism Activities in Traditional Houses and Open Space Around The Gentala Arasy Tower Jambi
Dini, Hesti Rahmah - Darmawati, Rini _____ 227

Comparative Analysis of Regional Architecture: Education, Theory, and Practices of Rifat Chadirji and Sedat Hakki Eldem
Divleli, Melek Kutlu - Nawawi, Norwina Mohd - Azmin, Aida Kesuma _____ 241

Changing Built Environment Along The Bosphorus Shoreline Since The 19. Century and the Identity of Istanbul
Bursa, Pınar Erkan _____ 255

The Traditional Houses of Şile: An Evaluation of their Conservation Status and Problems
Esmer, Mine - Kasmo, Ruba - Kudumovic, Lana _____ 267

Fountains Of The Ottoman Period In Chios Island
İbrahimgil, Ammar _____ 279

BIM6D as a Bioclimatic Architecture Design Tool
Khalid, Zaouia - Mazouz, Said _____ 301

Energetic Optimization of Window to Wall Ratio Using Genetic Algorithm, Case of a Classroom in Hot and Dry Climate
Lakhdari, Khaoula - Sriti, Leila _____ 317

Damaged Natural and Built Heritage: Landscape Design Against Amnesia
Neglia, Giulia Annalinda _____ 329

Architectural Features of Ottoman Buildings in Balkan Area During Early Ottoman Period
Basha, Brunilda - Pilehvarian, Nuran Kara _____ 341

Integrated Waste Management For Floating Microhouse In Martapura South Borneo
Prihatmaji, Yulianto P. - Aditya, Rendy - Damayanti, Cassandra S. - Nugraha, Dimas H. - Prakoso, Hartiti P. _____ 355

The Role of Developers to Maintain the Availability of Ground Water
Rafiandra, Qinthara - Wijaya, Dinta Dwi Agung - Budi Pr., Muhammad Ichsan _____ 367

Disaster Mitigation System Design for High Liquifaction Potential City of Palu
Rizqiullah, Rezandi Zaki - Abraham Risyad A - Mumtaza, Muhammad Ahnaf _____ 377

Cairo in The Age of Great Urban Transformations Changes in Street Patterns Only or A Shift in Power Networks As Well?
Saad, Sadek _____ 387

A Review On The Minimum Invasive Active Fire Protection Measures For Heritage Buildings
Nurul Hamiruddin Salleh - Muhammad Alif Wajdi Mohtar -
Norwina Mohd Nawawi - Nurlelawati Ab Jalil _____ 407

Preliminary Assessment Study of "JICA" Ecomuseum Project in Salt City in Jordan in terms of Community Involvement Activation
Al-Shalabi, Maha Mahmoud _____ 425

The Concept of Space In Interior Architecture Education: Different Approaches To Store Design
Şatır, Seçil - Albayrak, Onurcan _____ 439

Revitalising and Rethinking Courtyard Housing in Sarajevo
Şimşek, Onur _____ 459

Geçmişten Günümüze Türk Konutunun Biçimlenişinde Mahremiyet Olgusunun Biçimlenişinin Malatya Beş Konaklar Üzerinden İrdelenmesi
Tay, Elif Ceren - Türkyılmaz, Çiğdem Canbay _____ 477

Design Of Ultrasonic-Based Vehicle Speed Monitoring Sensor System In Southern Ringroad Of Yogyakarta, Indonesia
Wijaya, Dinta Dwi Agung - Rafiandra, Qinthara - Budi Pr., Muhammad Ichsan _____ 493

Heritage Enhancement Through Heritage Economics Projects Case Of The Wilaya Of Medea
Yamina, Necissa _____ 503

Bursa'daki Osmanlı Dönemi Minarelerinin Yapım Geleneği
Dabanlı, Ömer _____ 521

Turning Liability into Asset: Community-based Kampung Improvement in Indonesia
Raharjo, Wiryono _____ 523

The Breaking Point in the 18th Century Ottoman Architecture: Nur-u Osmaniye Mosque
Dabanlı, Ömer _____ 525

Understanding Ottoman Arts and Architecture In Light Of The Islamic Concept Of Unity
Numan, İbrahim _____ 535

Fountains Of The Ottoman Period In Chios Island

[1]Ammar İbrahimgil

[1]*ibrahimgil.ammar@gmail.com*
Necmettin Erbakan University
Konya, Turkey

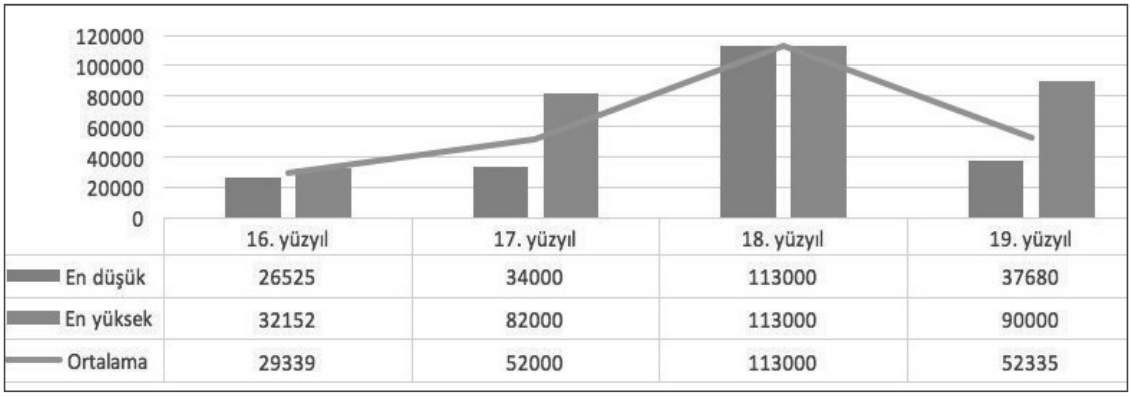
Abstract

The island of Chios was conquered by the Kaptan-ı Derya Piyale Pasha from the Venetian and Genoese in 1566 and then joined the Ottoman administration. The island remained under Ottoman rule until 1912. Evliya Çelebi mentions the presence of 7 fountains and one sebil in the city of Chios when he visited the island. We have determined that 6 fountains and 1 fountain were standing in the field studies that we made on the island within the scope of various projects in different years. Melek Mehmet Pasha (1767), Sultan Abdülhamit Khan (1900) fountains, and the fountain near the Captain Ali Aga fortress, which has only traces to the present day, are the detached fountains. The Mecidiye Fountain (1845), built in the courtyard of Sultan Abdülmecit Mosque, belongs to the group of individual fountains with a water treasure. The remaining two fountains are examples of the classical period adjacent to the wall. The last example is the sebil with nozzle that was built in 1874. There are no detailed studies to date except for a few articles which have been mentioned in domestic and foreign publications about only two of these fountains. It is important because it is the first study that deals with all the fountains on the island with their history and architecture. The façade and plan drawings of these 7 fountains examined in the paper will be presented with dimensions and inscription information. Some of the archive documents were also reached. In the light of the data we have obtained, the historical and architectural features of the fountains will be explained and compared with similar examples in Anatolia and the Balkans.

Giriş

Ege Denizi'nde beşinci büyük ada olan Sakız Adası, Osmanlı döneminde Saruhan adalar grubunda yer alırken, günümüzde Yunanistan tarafından Doğu Sporatlar ada grubu içinde Chios, Scio gibi isimlerle anılmaktadır. Osmanlılar tarafından fethedilene kadar Bizans, Venedik ve Cenevizliler arasında sık sık el değiştirmiştir (Kofoid & Kofoid, 1863, s. 86). Fatih Sultan Mehmet döneminde de birkaç defa kuşatılan ada, en nihayet 1566 yılında Kaptanı-ı Derya Piyâle Paşa tarafından zapt edilmiştir (Turan, 1968, s. 183). Fetih, orada yaşayanların desteği ile olduğu için Cenevizliler ve birkaç soylu aile cezalandırılmış, onun dışında ada halkına çeşitli imtiyazlar tanınmıştır (Adamaz, 1998, s. 2). 1683 Viyana Bozgunu sonrası Rus Çarlığı, Prusya ve Habsburg İmparatorluğu ile Venedik ve Papalığa bağlı çeşitli Şövalye devletleriyle ayrı ayrı cephelerde savaşmak zorunda kalan Osmanlı Devleti, adalardaki askeri gücünü zayıflatınca Eylül 1694'te Venedikliler adayı teslim almıştır. 6 ay kadar adaya hâkim olan Venedikliler Koyun Adaları Muharebeleri sonrası adadan çekilmek zorunda kalmıştır. Böylece Kaptan-ı Derya Mezzo Morto Hüseyin Paşa komutasındaki Osmanlı askeri Şubat 1695 yılında tekrar adaya çıkmıştır (Contarini, 1846, s. 19). Osmanlıların elinde 1864 yılındaki Vilâyet Nizamnamesi'ne kadar Kaptan Paşa Eyaletine bağlı, Rodos ile birlikte paşa sancağı olarak idare edilmiştir. Bu tarihten sonra Cezayir-i Bahri Sefid Eyaleti'nin bir sancağı olmuş, 1880 yılında ise merkez sancağına dönüşmüştür (Keskin, 2013, s. 30).

Osmanlı'nın fethinden sonra adada farklı tarihlerde birçok nüfus sayımı yapılmıştır. Ayrıca İngiliz ve Fransız gibi yabancı seyyahların da tahmini nüfus kayıtlarına göre çok değişken bir nüfus yapısına sahiptir (Örenç, 2009, s. 8). Buna göre 18. yüzyıl başlarında Fransız Tournefort ada nüfusunu 113.000 kaydetmiştir. 1831 yılındaki nüfus sayımında ise mükellef erkek nüfus 9434'e kadar düşmüştür. (Kekeç, 2009, s. 55). Bu deftere göre hazırlanan yüzyıllara göre nüfus değişim tablosu aşağıda verilmiştir. Adada çoğunluğu askerlerden oluşan Müslüman nüfus tarih içinde 4000 ilâ 10.000 arasında değişkenlik göstermiştir (Şahin, 2010, s. 52). Adadaki gayrimüslim nüfusa Osmanlı ticaret hayatında çeşitli imtiyazlar tanınmış ve birçok vergi indirimi yapılmıştır. 1820'lerden sonra başlayan Yunan isyanları sırasında adada halkı, Sisamlı isyancılara destek vererek adanın kısa süreliğine isyancıların eline geçmesine neden olmuşlardır. Buna karşılık, 1822'deki kanlı çatışmalardan sonra ada geri alınmıştır (Başarılı, 2012, s. 36). Bu tarihten sonra Balkan Harbi'ne kadar Türklerin elinde olan ada 1913 yılında Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir.

	16. yüzyıl	17. yüzyıl	18. yüzyıl	19. yüzyıl
En düşük	26525	34000	113000	37680
En yüksek	32152	82000	113000	90000
Ortalama	29339	52000	113000	52335

Şekil 1. Farklı kaynaklardan derlenmiş, yüzyıllara göre Sakız Adasında en düşük ve en yüksek nüfus sayıları ile yüzyıllara göre ortalama nüfus grafiğidir.

Evliya Çelebi, 1600'lü yılların sonunda Sakız adasına yaptığı ziyarette kale içinde 6 cami, 1 mescit, 1 tekke ve 3 hamam ile kale dışında 2 cami, 7 çeşme, 1 sebil ve 1 hanın varlığından bahsetmiştir (Çam, 2000, s. 282). Bunların dışında Anadolu'ya çok yakın ve sakız ticaretiyle dünyaya nam salmış bu adada, zengin ve imtiyazlı Osmanlı tebaası, 18. yüzyılda büyük bir okul ve kütüphane ile çok sayıda hastane gibi birçok sosyal yatırım yapmıştır (Kofoid & Kofoid, 1863, s. 102). Ayrıca hükümet konağı, mahkeme binası, kışlalar, bir köprü ve büyük bir saray da günümüze kadar ulaşmıştır. Adanın genel nüfusuna göre az sayıda Müslümanın ikamet etmesine rağmen, özellikle Kaptan-ı Deryalar için önemli bir liman olduğundan Osmanlı sultanları ve devlet adamları tarafından birçok eser yaptırılmıştır.

Bu bildiride ise kültürümüzde en önemli hayratların başında gelen ve kültürümüzün suya verdiği değeri gösteren adadaki çeşme yapıları ele alınmıştır. Türkler "Temizlik imandandır" düsturuyla kurduğu şehirlerde her köşe başını irili ufaklı çeşmelerle donatmış ve genel olarak bunun adına da hayrat demiştir ve su içenlerden tek beklentisi yapanlara bir Fatiha olmuştur. Bu anlamda kültürümüzdeki çeşmeler, kent mekânında ahiret inancını kuvvetlendiren bir imge olarak var olmuştur (Önge, 1984, s. 23). Bunun için de estetik değerlerin en güzel biçimde nakşedildiği yapılar olarak farklı coğrafyalarda günümüzde de karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmayı yapmamızdaki amaç da Ege'de önemli bir adada kent tarihinin sessiz tanıkları olan bu yapıları belgelemek ve mimari analizini yaparak mimarlık ve farklı disiplinlerden araştırmacılara kaynak oluşturmaktır.

İnceleme

Sakız Adasında incelememize konu olan Osmanlı döneminden kalan 6 çeşme ile 1 şadırvan kalıntısıdır. Bunlar Melek Mehmet Paşa Çeşmesi (1767), Sultan

Abdülmecid Çeşmesi (1845), Sultan Abdülhamit Çeşmesi (1900), çarşı içinde balık heykeli şeklinde 1874 tarihinde yapılmış A. Suggoros Çeşmesi, kale içinde Piyâle Paşa (Çukur) Çeşmesi ile Eski Çeşme, Karaali Mezarlığının yanında sadece temel izleri olan bir şadırvandır. Bunların dışında ada içinde farklı yerlerde Osmanlı üslubuna göre yapılmış çeşmelere de değinilmiştir. Birbirinden çok farklı mimari özelliklere sahip bu çeşmeler, Osmanlı Devleti'nde zaman içinde değişen mimari üsluplar ile Müslüman ile gayrimüslimler arasındaki etkileşimi göstermesi açısından önemlidir. Günümüze ulaşan bu çeşmelerin yazılı ve görsel kaynaklardan belgelemesi yapılmış, konum ve mimari biçimlenmesi ve yapım tekniği, malzeme, biçimlenme ve süsleme gibi mimari özellikleri de belirtilmiştir. Çeşmelerin kitabe, arşiv belgeleri ve mimari biçimlenişine göre tarihlemesi ortaya konulmuş, en nihayet incelenen çeşmeler, karşılaştırmalı çalışmayla bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Bulgular

Yerleşim bölgelerinde yapılan çeşmelerin büyük bölümünün suyu, kaynaklardan su kanalları veya künkler vasıtasıyla getirilmiştir (Çeçen, 1999, s. 10). Sakız adasında da durumun bu şekilde olduğunu Melek Mehmet Paşa vakfiyesinden anlaşılmaktadır. Sakız'da incelenen çeşmelerden Hamidiye Çeşmesi ile Melek Mehmed Paşa Çeşmesi dışındakiler birçok müdahale geçirmiş ve özgünlüklerini kısmen kaybetmişlerdir. Adadaki çeşmelerin diğer bir özelliği de, bir tanesi hariç hepsinin su hazinelerinin bulunmasıdır.

Piyale Paşa (Çukur) Çeşme (1566)

Macaristan'ın Tolna şehrinden Hırvat asıllı olan Piyâle bin Abdurrahman Paşa (ö.1578), Osmanlı'nın Akdeniz'in Türk gölü olduğu dönemde Batı Akdeniz'de Haçlı Donanmalarına karşı büyük zaferler kazanmıştır. 1560 yılında Şehzade Selim'in kızı Gevherhan ile evlenip saraya damat olmuştur. 1565 yılında Malta Kuşatması dönüşünde 1566 yılında Sakız adasını fethetmiştir. Bu zaferden sonra kendisine Gazi unvanı verilmiştir (Bostan, 2007, s. 296). Osmanlı tarihinde önemli bir denizci olarak bilinen Piyale Paşa'nın başta İstanbul Piyale Paşa Külliyesi olmak üzere birçok hayrat yaptırmıştır. Sakız adasında da fethin hemen ardından cami, han, hamam ve çeşmeler yaptırdığı bilinmektedir. Ayrıca VGMA D. 988 s.14'te Mecidiye Çeşmesi için suyun Piyale Paşa Çeşmesi'nin kaynağından getirileceği belirtilmiştir. Kale içinde kalenin kuzey burcu tarafında surlarının dibinde, cami ile hamamın yanında ve çukurda yapılan bu kaynak çeşmesi Piyâle bin Abdürrahman Çeşmesi'dir.

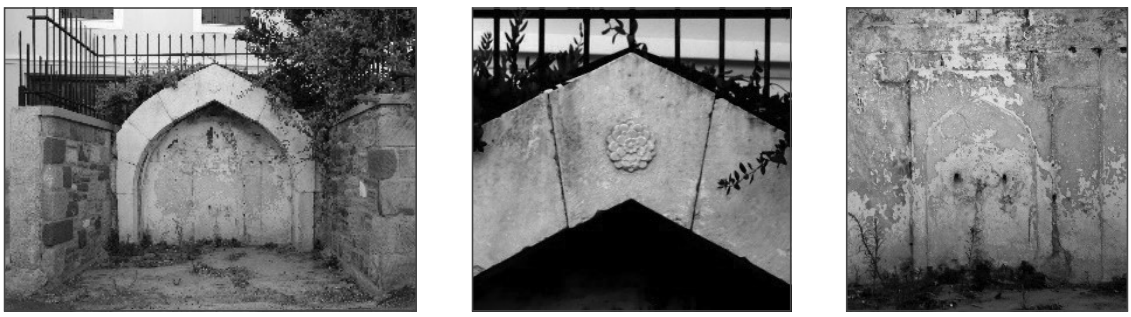

Resim 1: Sakız Adası fatihi Piyâle Paşa Çeşmesi (Çukur Çeşme)

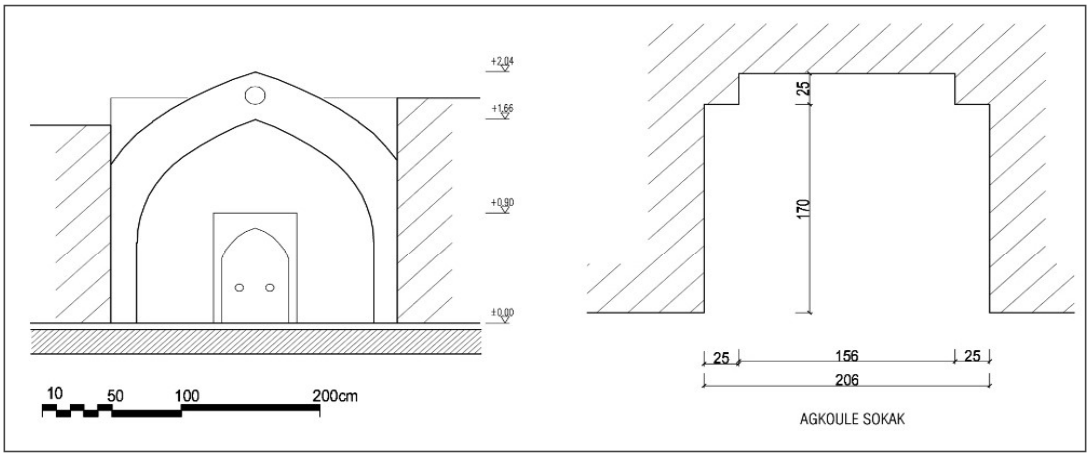
Çeşmeye 8 yüksek basamak inilerek ulaşılmaktadır. Duvara bitişik olan çeşmenin tek yüzü vardır. Kesme taştan yapılmıştır. Harap vaziyette olan çeşmenin yarım daire kemerden yapılmış bir aynalığı vardır. Aynalık üzerinde iki lüle boşluğu bulunmakla birlikte hâlâ akan çeşmesi bu lülelerin üstüne eklenmiştir. Çeşme, dışbükey sade bir silme ile sonlanmaktadır.

Kale Çeşmesi (Eski Çeşme)

Kale içinde kuzey burçları tarafında Agkoule 26'da iki bahçe duvarı arasında, başka bir duvara bitişik inşa edilmiştir. Yekpare mermer bloklardan yapılmış çeşmenin sivri kemerli geniş bir çeşme nişi vardır. Çeşme kemerle sonlanmakta olup kemer yanakları yoktur. Kemerin kilit taşı gülbezek ile süslenmiştir. Çeşme nişinin içinde iki lüle yeri olan dikdörtgen çeşme aynalığı bulunmaktadır. Aynalık üzerinde kabartma tekniği ile yapılmış sivri kemerli bir süsleme yapılmıştır. Piyale Paşa Çeşmesi'nden Sultan Abdülmecid Çeşmesi'ne giden hat üzerinde küçük hamamın yakınında olmasının yanı sıra biçim ve formundan çeşmenin VGMA 988. defter sayfa 14'te Mecidiye Çeşmesi yapımında suyolları ile birlikte tamir edildiği belirtilen Eski Çeşme olduğu değerlendirilmektedir.

Resim 2: Eski Çeşme genel görünümü ile kilit taşındaki gülbezek süslmesi ve çeşme aynalığı

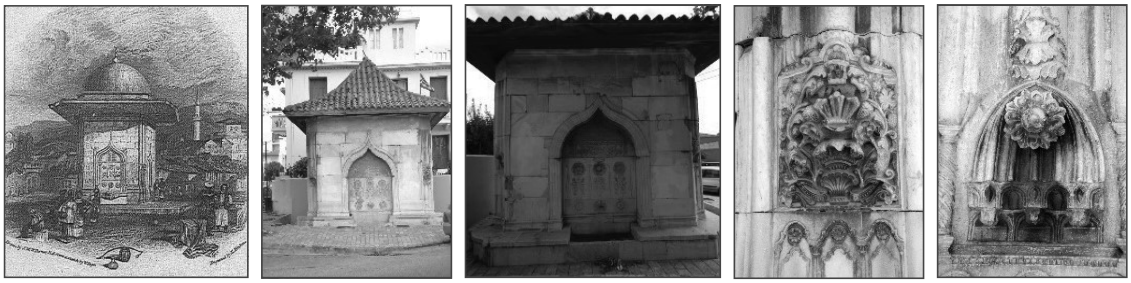
Şekil 2: Eski Çeşme çizimleri (A. İbrahimgil, 2016)

Melek Mehmed Paşa Çeşmesi (1767)

Çeşme, Sakız şehir parkının doğu tarafında V. Georgiou ile Martion caddelerinin üçgen köşesinde bulunmaktadır. Çeşmenin banisi Boşnak asıllı Melek Mehmet Paşa (1718-1802) Kaptan-ı Derya Fındıklılı (Hoca) Süleyman Paşa'nın oğludur. Anne tarafından Sakızlı olan Paşa, İstanbul tersanesindeki çalışmaları ile I. Mahmud'un dikkatini çekmiş ve 1752'de kaptan-ı derya olarak tayin edilmiştir (Kavvadia, 2008, s. 350). Ancak bahtını açan III. Ahmet'in kızı ve padişah III. Mustafa'nın kız kardeşi Zeynep Sultan ile evlenmesi olmuştur. Kubbealtı vezirlerine dâhil olan Mehmet Paşa, Osmanlı'nın uzak ve sınır vilayetlerinde önemli görevler üstlenmiştir (Süreyya, 2003, s. 509).

1788'de dinlenmek üzere Sakız'a dönmüştür. III. Selim'in 1789'da tahta çıkmasıyla padişah tarafından saygı duyulan bir devlet adamı olarak Kandiye muhafızlığına atanmıştır. 1792'de ise 74 yaşında sadrazamlığa tayin edilmiştir (Yeşil, 2016, s. 246). 1789 Fransız Devrimi sonrası Avrupa'da siyasi çalkantıların olduğu bir dönemde kendisine duyulan saygı ile devletin Nizam-ı Cedîd nizamnamelerinin hukuki altyapısının oluşturulması ve muhalefetin razı edilmesi gibi konularda önemli bir rol üstlenmiştir (Shaw, 2002, s. 614). 1794'te görevden azledilmiş ve bir süre Sakız'da kaldıktan sonra İstanbul'da ikamet etmeye devam etmiştir (Dal, 2008, s. 79). 1802 yılında vefat etmiştir. Mezarı, Alemdar yokuşunun girişinde bulunan eşi Zeynep Sultan Camii'nin haziresinde bulunmaktadır (Karpuz, 2002, s. 324). Melek Mehmed Paşa, Osmanlı'nın uzak coğrafyalarındaki zor işleri sessizce halletmesi ve cömertliği ile tanınmış ve devlet adamları içinde

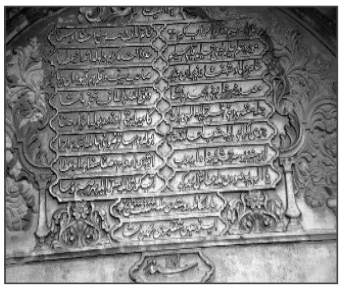
büyük bir saygınlık kazanmıştır. *VGMA, 627 nolu defterin 303. sayfasında 158. sırasında, H. 15 Zilkade 1183 / M. 12 Mart 1770* tarihli vakfiyesine göre görev yaptığı farklı memleketlerde birçok hayrat yaptırmıştır. Ancak bunların içinde en özeli Sakız şehir merkezinde "*Kale meydanında büyük bir çeşme*" diye tarif ettiği anıtsal çeşmedir.

Resim 3: Çeşmenin genel görünümü ve köşe detayları.
Arşiv: 1833 (P.Valakou, 2008)

Çeşme, müstakil olarak mermer malzemeden yapılmıştır. 5,15ölçülerinde kare planlı çeşmenin pahlı köşeleri alt tarafta içe doğru niş oluşturulmuştur. Nişin çeyrek kubbesi her köşede oyma tekniği ile yapılmış farklı bir süsleme ile sonlanmıştır. Çeşme yapısı geniş bir seki ile çevrelenmiştir. 4 cephesinde de kaş kemerle (çift merkezli) yapılmış çeşme nişi vardır. Her cephesi birbirinden farklı mermer oyma tekniği ile yapılmış bitkisel ve geometrik süslemelerle donatılmıştır. Çeşmenin dört aynalığının üst kısımlarında kitabeler vardır. Kitabelerin son iki satırları tek, diğer satırları çift sütunludur. Güney cephesi 10 satır, diğerleri ise 6'şar satırdan oluşmaktadır. Kitabelerin üstü birer taçla sonlandırılmıştır. Ayrıca her kitabenin altında bir çerçeve içinde "*1171*" tarihi vardır. Aynalık nişinin çevresi geometrik desenli bir bordürlerle süslenmiş ve kenarları sütunlardan itibaren dışa doğru uzanarak kozalakla sonlanmıştır. Bordürlerin kaş kemerli uçlarında ise bir çelenk üzerinde hilâl motifi işlenmiştir. P. Valakou'nun aktardığına göre çeşme 1960 ve 1970'li yıllarda yapılan restorasyon çalışmalarında geniş saçaklı kubbe çatısı Fransız stili dışbükey/piramidal bir çatı ile değiştirilmiş ve üzeri Bizans tipi kiremitle kapatılmıştır. En son 2001 yılında bir bakım görmüştür (Valakou, 2008, s. 354). Çeşmenin kuzey tarafında çeşmenin doğal yaklaşma sınırını aşan bir bina yapılmıştır.

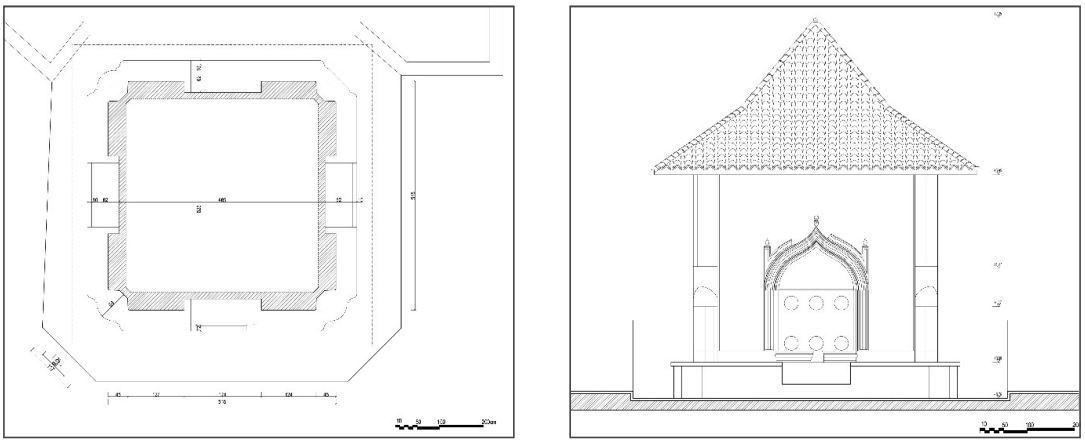
Tablo 1: Melek Mehmet Paşa Çeşmesi'nin sırasıyla güney, doğu, kuzey ve batı kitabeleri

 Güney cephesindeki kitabe	Hüve'l Feyyâz Mülkü'ş-şiyem ve mefhar-i ashâb-ı kerem/Hâtem-i lutf u himem menba-i ihsân u sehâ Mevrid-i ilm-i alîm tab'ı hâlim kalbi selîm / Hadd-i zâtında kerîm velvele-endâz-ı atâ Hâs-ı dâmâd-ı Şehenşâh vezîr ibn-i vezîr / Sâhib-i seyf ü kalem hem kapudân-ı deryâ Masdar-ı hayr-ı cezîl ya'nî Mehemmed Paşa/ Veffeka'llâhü bi-eltâfî hafiyyin mâ şâ Cümle maksudunu fetheyle ilâhî her ân / Kâmiyen beyti üzere bula envâ-ı safâ Cûy-i ikâmı ile meşreb-i ihsanından / Buldu Sakız suyunu âleme etti icra Ebeveynine bu ser-çeşmeyi bünyâd edip / Etti ervâh-ı musaffasına ihdâ vü atâ Ya ilâhi bu sudan cümle itâş içtikçe / Âb-ı Kevser ile sakî eyle be-her subsu mesâ Çârı erkân ile düştü hele Şefkat târîh[1] *"Ab-ı nev ayn-i* şifâ *cûy-i Mehmed Paşa"*[2] Sene 1181

Hüve'l-Azîz	Hûve'l-Muin	Maşâallah
Seyreden bu ayn-ı âlî-manzarı / Ekmesın âb-ı kenâr-ı Kevseri Habbezâ âb-ı hayât-ı sâf kim / İçe bir câm hayy eder İskenderi Reşk ederdi hüsnüne mani eger / Bunda görse bunza zîb ü zîveri Gülşen-i âlemde gördün mü Şehâ / Böyle evrâk ile verd ile ahmeri Eylesin Bârî muammer sâhibin Hem ola dâim muîn ü yâveri Sene 1181	Hazret-i düstûr-i âlîşân u vâlâ-menzilet / Mahrem-i bezm-i bülendi Pâdişâh-ı rûy-i hâk Âsâf-i dânâ megâzî-pîşe Paşa kim eder / Rûy u Rây-i rûşeni hurşîd-i çarhı şermnâk Miskat-ı re'sinde bir hayr eyledi lütfuyla kim / Reşk-i hüsnünden felek etti yakasın çâk çâk Olsun efzûnter Hudâyâ ömrü anın çarhda / Olduğun ve meh-i Pertev-şân-i rûy-i hâk Yâ ilâhî ömr ü devletlerle eyle ser-firâz Dergâhından budur ümmîd-i derûn-i derdnâk Sene 1181	Nâmdâr-ı zamâne bî-hemtâ / Ya'nî dâmâd-ı Pâdişâh-ı zamân Etti bir çeşme-i safâ-tînet / Himmetiyle bu arsada cereyân Bu safâ meşreb-i latifinden- Bu letâfet ki anda oldu ayân Üstüne sâye saldığındandır / Bârigâh-ı Şehenşeh-i devrân Bunda kim böyle pâk lezzet var Şübhe yok olduğunda âb-ı cinân Sene 1181

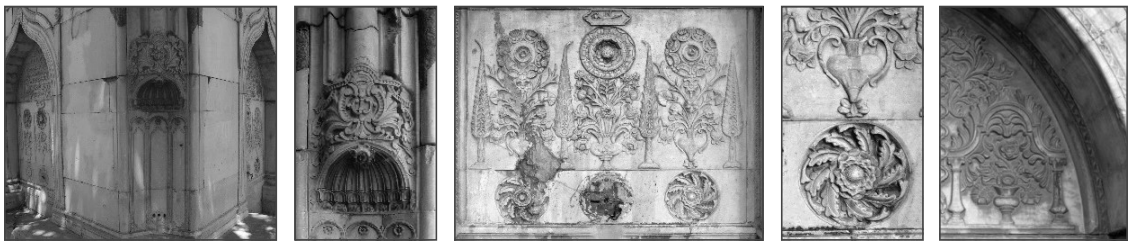

Resim 4: Melek Mehmet Paşa Çeşmesi,
sırasıyla doğu, kuzey ve batı cephe kitabeleri

Şekil 3: Melek Mehmet Paşa Çeşmesi çizimleri (A. İbrahimgil, 2016)

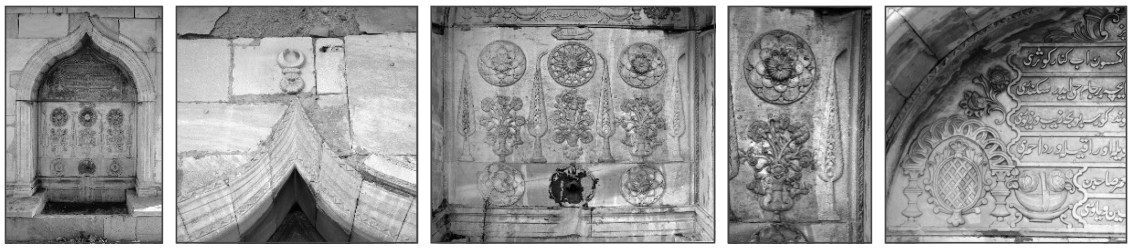
Çeşmenin kavşağa bakan güney cephesidir. Çeşme nişinin en altında iki kenarda kıvrımlı yapraklardan yapılmış çarkıfelek motifi vardır. Lülenin olduğu ortadaki motif ise tahrip edilmiştir. Çarkıfelek motiflerinin üstünde dört selvi süslemesi yapılmıştır. Selvilerden ortadakilerin uçları içe, kenardakiler ise dışa doğru uzatılmıştır. Selvilerin arasında alt kısmında, kenardakiler kulplu olmak üzere vazo içinde çiçekler, üst kısmında ise üç rozet işlenmiştir. Süslemelerin üstünde kitabenin yer aldığı kemer aynalığında alt köşeleri vazo içinde bir çiçeğin iki yanında birer sütun ve bunların yarım daire formlarla oluşturduğu kemer ile süslenmiştir. Cephe kitabesinin etrafı çiçekli kıvrım dalları ile süslenmiştir.

Resim 5: Melek Mehmet Paşa Çeşmesi güney cephesi detayları

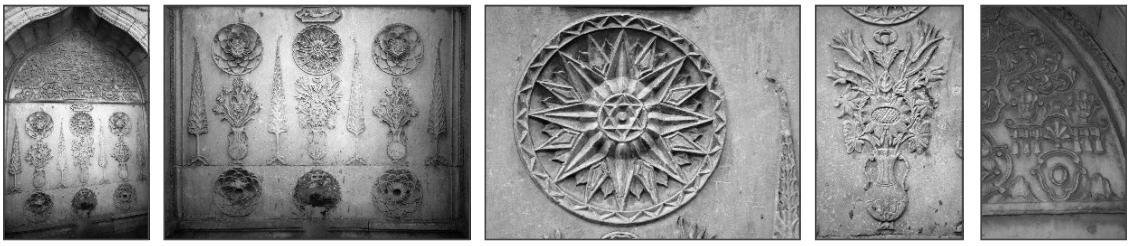
Çeşmenin doğu cephesinde aynalığın en altında sadece ortadakinde lüle olan üç gülbezek motifi işlenmiştir. Yandakiler birbirinin aynısı, lülenin olduğu gülbezeğin ise yandakilerden farklı bir süsleme motifi olduğu anlaşılmaktadır. Gülbezek dizisinin üstünde dört selvi süslemesi yapılmıştır. Selvilerden ortadakilerin uçları içe, kenardakiler ise dışa doğru uzatılmıştır. Selvilerin arasında alt kısmında kenardakiler kulplu olmak üzere vazo içinde çiçekler, üst kısmında ise kenarlarda gülbezek motifi, ortada ise onaltı uçlu yıldız vardır. Kemer aynalığının alt köşeleri oval bir şebekenin iki yanında kum saati motifi ile dairesel formda geometrik desenlerle oluşturduğu kemer süslemeleri ile,

natürmort şeklinde meyve tabağı ve bıçak ile süslenmiştir. Cephe kitabesinin etrafı çiçekli kıvrım dalları ile süslenmiştir.

Resim 6: Melek Mehmet Paşa Çeşmesi doğu cephesi detayları

Çeşmenin kuzey cephesi, komşu binaya bakmaktadır. En alttaki üç gülbezekte de lüle yeri vardır. Gülbezek dizisinin üstünde diğerlerinden farklı meyve yerinde içi dallı dört selvi süslemesi yapılmıştır. Selvilerden ortadakilerin uçları içe, kenardakiler ise dışa doğru uzatılmıştır. Selvilerin arasında alt kısmında kulplu uzun vazolarda çiçek süslemeleri, üst kısmında ise kenarlarda gülbezek motifi, ortada ise onaltı uçlu yıldız vardır. Kemer aynalığının alt köşeleri püsküllleri olan bir tuğ ve hemen yanında natürmort şeklinde, elma, kiraz ve kaysı işlenmiş meyve tabağı ile süslenmiştir. Cephe kitabesinin etrafı çiçekli kıvrım dalları ile süslenmiştir. Çeşmenin kapağı bu cephede kemerin sağ omuz tarafındadır.

Resim 7: Melek Mehmet Paşa Çeşmesi kuzey cephesi detayları

Çeşmenin doğu cephesinde nişin en altında tek lüleli olan üç gülbezek motifi işlenmiştir. Gülbezeklerin üstü diğerleriyle benzer kompoziyonu vardır. Selvilerin aralarında vazolu çiçek ile onların üstünde oyma rozetler işlenmiştir. Vazolardan kenarda olanlar kulpsuz ortadaki ise kulplu yapılmıştır. Kemer aynalığının alt köşelerinde birer hurma ağacı ile hemen yanında üzüm, armut, nar ve incir işlenmiş natürmort meyve tabağı vardır. Çeşme nişinin çevresi diğerlerinde olduğu gibidir. Ancak sağ tarafında kozalak ile kemer ucundaki hilâl süslemesi yoktur. Muhtemel bir tamir sırasında taşı değiştirilmiş ve simetrik tasarımı bozulmuştur.

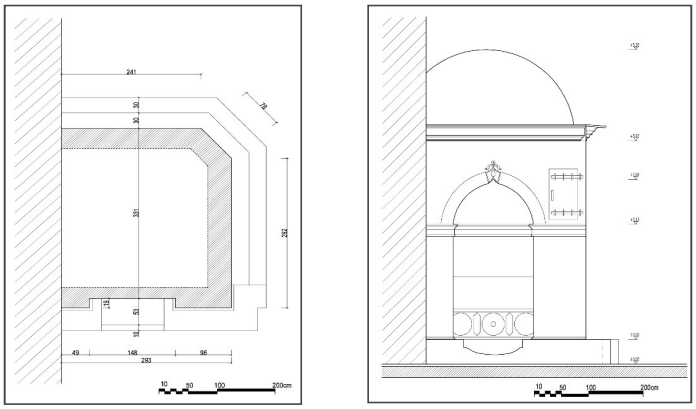
Resim 8: Melek Mehmet Paşa Çeşmesi doğu cephesi detayları

Sultan Abdülmecid Çeşmesi (1850)

Sultan Abdülmecit, 1839 yılında babası II. Mahmud'un vefat etmesiyle tahta çıkmıştır. Babası gibi ağır iç ve dış meselere rağmen yoğun reform çabalarını devam ettirmiş ve en nihayet Osmanlı'da III. Selim ile başlayan yenilenme ve Batılılaşma hareketi 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilân edilmesiyle yeni bir boyut kazanmıştır (Ürekli, 1990, s. 101). Tanzimat sonrası her alanda olduğu gibi mimarlık alanında da çok önemli değişiklikler görülmüştür. Hassa Ocağının kaldırılmasıyla klasik yapı üretim usulleri de terk edilmiştir. Bu dönemde özellikle yabancı mimarların etkileri artmıştır (Yazıcı, 2007, s. 124). Sultan Abdülmecid, Tanzimat'ın uygulanmasında karşılaşılan güçlükleri yerinde görmek amacıyla yurt gezilerine çıkmıştır. Bu gezilerinden üçüncüsü 1850 yılında Girit, Rodos, İstanköy, Sisam, Sakız ve Bozcada ile Marmaris, Bodrum, Kuşadası ve Gelibolu ziyaretleridir. Ziyaret öncesi 1847 tarihinde adada Sultan Abdülmecid adına kale dışında bir cami, çeşme, suyolları, muvakkithane ve tuvalet yapımına başlanmıştır. Osman Tevfik Efendi idaresinde yürütülen çalışmalar 1850 yılında bitirilmiştir (Deniz, 2015, s. 56). Şefaattin Deniz'in (2015) VGMA 988 nolu defter ve 14. sayfada, 14 Cemaziyelevvel 1265 / 7 Nisan 1849 tarihli belgeye dayandırarak belirttiğine göre cami çeşmesi için Piyale Paşa Çeşmesi'nin membaı kullanılmış, su, suyolları tamir edilerek önce Eski Çeşme'ye getirilmiş ve oradan da camiye uzatılmıştır. Ayrıca çeşmenin Mehmed Rıfat Efendi tarafından hazırlanan iki kitabesi ve iki tuğrasıda altın kullanılmış, Zîver Paşa (öl. 1862) tarafından tarih düşürülmüştür. İstanbul'da dökmecibaşı İbrahim Ağa tarafından yapılan çeşme ve muvakkithane âlemleri güneş şeklindedir (Deniz, 2015, s. 59).

Resim 9: Sultan Abdülmecid Camii genel görünümü
(Arşiv fotoğrafı - 1900, A. Kavvadia, 2008)

Şekil 4: Sultan Abdülmecid Çeşmesi çizimleri (A. İbrahimgil, 2016)

Günümüzde çeşmenin doğu duvarına bitişik büyük bir yapı vardır. Cami avlusunda güney tarafında köşeleri pahlı kare planlı ve kubbeli olarak yapılmıştır. Özgün halinde olan âlemler günümüzde yoktur. Çeşme ve muvakkithane camiye göre daha klasik üslupla yapılmıştır. Çeşmenin kuzey duvarı çeşme, diğer üç yüzeyi ise şadırvan şeklindedir. Çeşmenin camiye bakan güney cephesinin pahlı kenarında mermer güneş saati yapılmıştır. Kitabede "*Kabrût? Hümayun mühendisleri tarafından tersim kılınmıştır"* yazılıdır. Özgün halinde tamamen mermerden yapıldığı anlaşılan yapının hangi tarihlerde nasıl bir değişikliğe uğradığı belirsizdir. 1881'de adanın çok yıkıcı bir deprem geçirdiği bilinmektedir. Bunun yanında zaman içinde belli belirsiz birçok müdahalenin olduğu da anlaşılmaktadır. En son 2009 yılında restore edilmiştir. Günümüzde çeşmenin kuzey cephesinin tamamı mermer olarak günümüze ulaşabilmiştir. Çeşmenin kapağı bu cephede kemerin sağ yanağındadır. Yığma taşlarla yapılmış sütunlar kaş kemerle birleştirilmiştir. Altında ayna süslemesi işlenen sütun başlıkları kısa tutulup süslemesi cephe boyunca silme şeklinde devam ettirilmiştir. Kemer kilit taşına ise perde süslemesi işlenmiştir. Dar bir niş içerisinde kemer alınlığının altında işlemeli bir silme ve 5 satırdan oluşan büyük bir kitabe ile en altta üç rozet işlenmiş, ortasında lülesi bulunan çeşme aynalığı vardır. Kuzey cephede görülen geniş oturma sekisi diğer cephelerde abdest almak için oturma yeri olarak düzenlenmiştir. Tepede ise iki adet silmesinin üstünde mermer saçak yapılmıştır Çeşmenin diğer cepheleri sütun başlık seviyesine kadar mermer olup süsleme yoktur. Sadece iki sıra kızıl mermer hatıl dikkat çekmektedir. Arşiv belgesine göre bir tuğra ve iki adet olan kitabenin bugün yerinde olan bir tanesinin günümüz Türkçe yazımı şu şekildedir:

> *Zülâl-i 'ayn-ı şevket Hazret-i Abdü'l-Mecîd Han'ın / O şâhın mevce-i deryâ-yı cûdî cûşa geldikçe / Husûsiyle bu suya ideli icrâ inây*âtın */ O*

hâkân eylesün nûş-ı miyâh-ı âfiyet dâim / Bu târîh itdi Zîver kilki yek mâsude-i cevher

Resim 10: Sultan Abdülmecid Çeşmesi kitabesi, çeşme aynalığı ve sütun başlığı ile silme süslemesi

Şefaattin Deniz, Ziver Paşa'nın *Dîvân ve Münşe'ât* (Çev. M. Arslantürk) adlı eserine dayandırarak kitabenin eksik olan kısmını şu şekilde tamamlamıştır (Deniz, 2015, s. 61):

Zülâl-i 'ayn-ı şevket Hazret-i Abdü'l-Mecîd Han'ın / Cihânı feyz-i lutfı eyledi sîrâb ser-tâ-pâ / O şâhın *mevce-i deryâ-yı cûdî cûşa geldikçe / Garîk-i lücce-i ihsân olur dünyâ vü mâ-fihâ / Husûsiyle bu sûye ideli icrâ inâyâtın / Yapup bu çeşmeyi kıldı Sakız sükkânını irvâ / O hâkân eylesün nûş-ı miyâh-ı âfiyet dâim / Revân oldukça dehre feyz-i Hak* âb-*ı hayât-âsâ / Bu târîh itdi Zîver kilki yek mâsûde-i cevher* / Şehen-*şâh-ı cihân Sakız'da kıldı çeşmeyi ihyâ (1264)* (Arslantürk, 2009, s. 555).

Andrea Syngros Çeşmesi (1874)

Kale dışında liman tarafında Sakzlı bir ailenin çocuğu olarak İstanbul'da dünyaya gelen Banker Andreas Syngros tarafından 1874 yılında fıskiye olarak yapılmıştır. Kare bir kaide üzerinde kare gövdeli olan çeşmenin başlık kısmı, Antik dönemdeki deniz tanrı figürlerinden ilham alınarak yapılmış dört adet baş aşağı bakan mitolojik balık figürlerinin taşıdığı vazo şeklinde tamamlanmaktadır. Çeşmenin her yüzü mızraklı bir balık figürü ile süslenmiştir. Ayrıca çeşmenin bir yüzünde Yunanca, bir yüzünde ise Osmanlıca yazı yazılmıştır. Yunanca yazıda "*Andreas Syngros / Ti Patridi Autou Chio/ 1874 / Era Agathon*" yazmaktadır. Osmanlıca yazıda ise "*Mösyö Sigros Şahinşaha / Beldesinde eyledi icrayı / Lülesinden cevheri tarih akar / Teşnigân gelsun budur ayn-ı şifâ*[1] *"*.

1 Son satırda ebcet hesabıyla 1874 tarihi düşülmüştür.

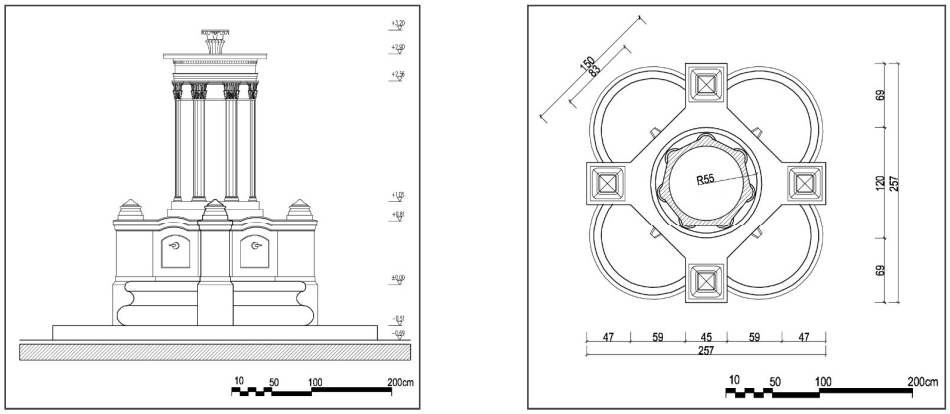
Resim 11: Andreas Syngros çeşmesi genel görünümüz

Sultan Abdülhamid Çeşmesi (1900)

93 Harbi felâketi sonrası büyük bir kargaşa sonrası I. Meşrutiyet ilânıyla tahta çıkan Sultan II. Abdülhamid, devlet teşkilâtlarındaki şaşkınlığı gidermiş, memleketin her yerinde kalkınma hamleleri başlatarak milletin kaybettiği özgüveni tekrar aşılamıştır. Osmanlı topraklarının birçok yerinde büyük devletler adına misyon faaliyetleri yürüten komiserlere karşılık, dünyada müslümanların olduğu her yerde halife sıfatıyla Osmanlı Devleti'nin elini uzatmıştır. Güçlü istihbarat ve siyasi manevralarıyla güçlü devletlerin Osmanlı üzerindeki tahakkümünü kırmaya çalışmıştır (Deringil, 1991, s. 355). Padişahların tahta çıkışının yıldönümlerinin kutlanması eski bir gelenektir. Sultan II. Abdülhamid'in tahta cülûsunun 25. yıl kutlamalarını diğer kutlamalardan ayıran çok geniş bir coğrafyada şenliklerle kutlanması ve birçok yerde günün önemine işaret eden özellikle çeşme ve sebiller gibi anıtlar yapılmıştır (Çakmak, 2000, s. 31). Sakız Adası'ndaki çeşme de halkın sultana olan bağlılığını gösteren bu anıtlardan birisidir.

Resim 12: Sultan II. Abdülhamid Han'ın tahta çıkışının 25. yıl kutlamasında yapılan çeşme ve (en sol) Atina'daki Lysicrates anıtı (Roubien, 2017, s. 16)

Şekil 5: Sultan II. Abdülhamid Çeşmesi çizimleri (A. İbrahimgil, 2016)

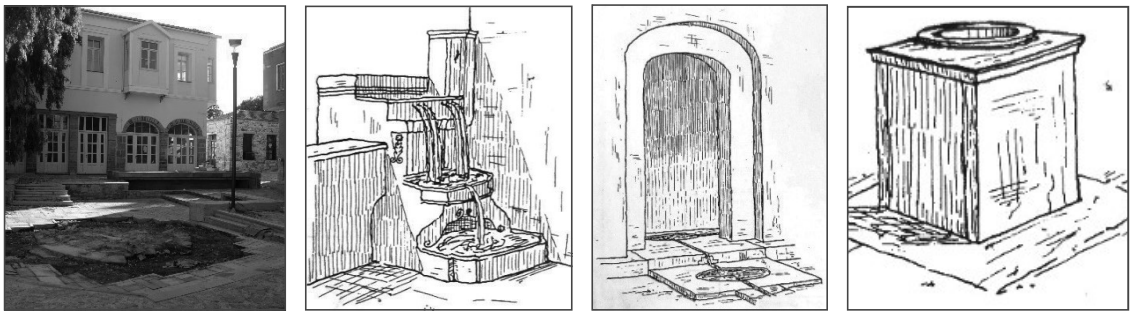
Çeşme, Mecidiye Camii'nin karşısındaki meydanın kaleye yakın tarafında bulunmaktadır. Mermer ve yekpare taş malzemeden müstakil olarak inşa edilen çeşmenin kendine özgü bir formu vardır. Daire bir platform üzerinde oturtulan çeşme üç kısımdan oluşmaktadır. En altta haçvari plana sahip kaidesinde çeşme aynalıkları, onun üstünde ise bir silindir bir gövdeden oluşmaktadır. En üstte ise geniş dairesel bir kapak yerleştirilmiştir. Onun da üstünde dairesel bir vazo kondurulmuştur. Basık bir kemer kabartma ile oluşturulan çeşme aynalıklarının her birinde dökme bronz lüle vardır. Su, daire formunda geniş yekpare taştan yapılmış teknelere akmaktadır. Çeşme kaidesinde birkaç sıradan oluşan silmesi vardır. Kaidenin kollarında üç katmandan oluşan piramidal başlık şekilde son bulur. Kare gövdenin üstünde Atina, Lysicrates sokağındaki Lysicrates Anıtına[2] (M.Ö. 335) benzer silindir şeklinde bir gövdesi vardır. Gövde yedisi düz, yedisi yarım daire sütun çıkması şeklindedir. Lysicrates anıtından farklı olarak sütun başlıkları korint yerine düz yaprak süslemelidir. Sütunların üzerinde taç şeklinde bir kapak oturtulmuştur. Onun da üstünde tıpkı anıttaki gibi bir vazo oturtulmuştur. Anıtta üçgen şeklinde olan vazo, çeşmede daireseldir. Çeşmenin, üstünde tuğra olan kitabesi silindir gövde üzerinde iki sütun arasında yazılmıştır. Kitabenin günümüz Türkçe yazımı şu şekildedir:

> *Abdülhamit Han Veli / Ve'l nimet bi-nimetimiz / Ve'l nimet el-meyan / Es-sultan ibn-i Sultan / El-gazi Abdülhamit Han /* İbn-*i es-sultan gazi / Abdülmecid han yeddallahu teala / Hilafete ve saltanata madem / El-melvan efendimiz hazretlerinin / Cülûs-u humayunu-mu'ddelet yemin /* Şahinşahlarının *yigirmi /* Beşinci sene-i devri*yesine / Bir hatıra şükranı / olmak üzere iş bu / Çeşme inşa edilmiştir / Fi Cemaziyelevvel sene 1318 / Fi 19 Ağustos sene 1316.* (M. 1 Eylül 1900)

2 Lysicrates Anıtı ile ilgili daha geniş bilgi için (Roubien, 2017) kaynağına bakılabilir.

Osmanlı Döneminde Adada Yapılan Diğer Çeşmeler

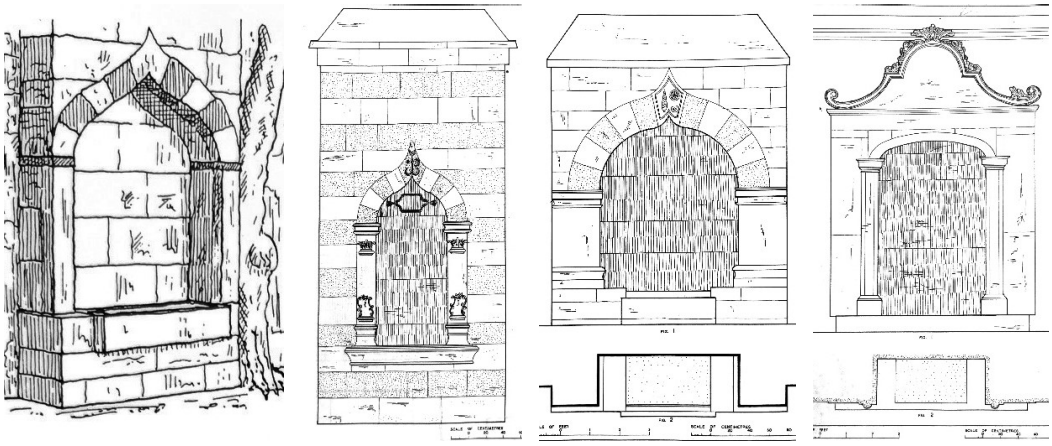
Osmanlı döneminde Sakız adasının şehir merkezinde kale içinde ve dışında, ayrıca adanın değişik yerlerinde birçok çeşme yapılmıştır. Bu bölümde Sakız adasında günümüze bir şekilde kendisi, izi veya kaydı ulaşan çeşmeler derlenmiştir. Kalenin güney kapısından girince Agh. Georgios sokağı üzerinde Kaptan-ı Derya Kara Ali Paşa'nın mezarının da bulunduğu meydanda günümüze sadece temel izleri ulaşan sekizgen şadırvan bulunmaktadır. Konu ile ilgili kaynak taramasında ortaya çıkarılan Sakız şehrinin dışında adanın farklı yerlerinde Osmanlı döneminde zengin şahıslar tarafından kendi özel mülklerinde ve yol üzerinde hayrat olarak yapılan ve ince zevkleri yansıtacak derecede süslü çeşmeler de yapılmıştır (Smith, 1962, s. 104). Kampochora veya Kampos diye adlandırılan bölgede 7 çeşme, birbirinden farklı özelliklere sahiptir. Özel mülkler içerisinde yer alan **Çeşme I,** özel bir mülk (Calouta No:147) içerisinde selsebil şeklinde birbirine akan üç kurna olarak yapılmıştır. **Çeşme II,** "Waterhouse" olarak adlandırılan başka bir özel mülk (Daphonas) içerisinde büyük basık kemerli bir niş içerisinde yerde daire havuzlardan birbirine akan selsebil olarak yapılmıştır. **Çeşme III,** yine özel bir mülk (Andreadis, 180) içerisindeki bir kuyu çeşmesidir.

Resim 13: Kara Ali Şehitliği önündeki şadırvan temel izi ile özel mülkler içerisinde yer alan farklı tipteki çeşmeler

Bunların yanında yol üstünde yapılan **Çeşme VI,** kesme taştan duvara bitişik yapılmış çeşmenin kaş kemer nişi içinde dışa taşan kurnası biraz yüksekçedir. **Çeşme V,** kesme taştan müstakil olarak yapılmıştır. Planını bilmediğimiz çeşmenin dikdörtgen bir yüzeyi vardır. Ayak ve başlık yapılmış, çiçek ve taç motifleriyle süslenmiş iki sütun üzerine kaş kemerden çeşme nişi yapılmıştır. Kemerin kilit taşında deniz çıpasına takılmış hilâl motifi işlenmiştir. Ayrıca mermerden yapılmış kemer aynalığında kitabe yeri vardır. **Çeşme VI,** gövdesi kesme taştan, nişi mermerden yapılan duvara bitişik bir çeşmedir. Geniş ayaklar üzerine oturan sütunların birkaç sıra düz dizilerden oluşan sütun başlıkları vardır. Sütunlar kaş kemerle birleştirilerek niş oluşturulmuştur.

Kemerin kilit taşı selvi, gülbezek ve hilâl motifi ile süslenmiştir. **Çeşme VII,** duvara bitişik blok taşlardan yapılmıştır. İnce uzun sütunlarla taşınan basık kemerli nişi vardır. Sade yapılmış çeşmenin gövdesi üstünde yer alan dairesel forma sahip tepe alınlığının kenarları yaprak desenleriyle süslenmiştir.

Resim 14: Kampochora veya Kampos bölgesinde yol üstünde olduğu belirtilen Çeşme IV, V, VI ve VII (Smith, 1962, s. 104, 105, 106, 107)

Değerlendirme ve Sonuç

Makalemizde Sakız adasındaki 2 sultan, 2 de sadrazam çeşmesinin yanı sıra Osmanlı döneminde adada yapılan 9 çeşme olmak üzere toplam 11 çeşme incelenmiştir. Bunların içinde Müslümanların yaptırmış olduğu çeşmelerin yanı sıra gayrimüslim tebaanın da yaptırmış olduğu çeşmeler vardır.

Resim 15: Başlıca çeşmelerin konumları

Adadaki çeşmelerden Sultan Abdülmecid ve Melek Ahmet Paşa çeşmeleri, su hazineli müstakil çeşme grubu içindedir. Kaynağı olan Piyale Paşa Çeşmesi ile Eski Çeşme ise duvara bitişik çeşme grubunda yer almaktadır. Özgün halinde tamamı mermerden yapılan çeşmeler, zaman içinde bazı değişikliklere uğramıştır. Melek Mehmet Paşa Çeşmesi'nin üst örtüsü kubbe iken, piramidal bir çatıya dönüştürülmüş, Sultan Abdülmecid Çeşmesi'ne ise bitişik bir yapı yapılmıştır. Piyale Paşa Çeşmesi ve Eski Çeşme zaman içinde bakımsızlıktan harap vaziyettedir. Sultan Abdülhamid Çeşmesi ve Andreas Syngros çeşmeleri ise büyük ölçüde özgün halinde günümüze ulaşmıştır. Sakız adasındaki çeşmeler kabartma ve oyma tekniğinde yapılmış süslemeleri bakımından zengin bir işçiliğe ve içeriğe sahiptir. Özellikle Sultan III. Mustafa'nın damadı Melek Ahmet Paşa Çeşmesi, 18. yüzyılda taşrada yapılan en güzel ve anıtsal niteliği olan çeşmelerden birisidir. Zengin süsleme ögeleri bakımından aynı dönemde yapılan Topkapı Sarayı, III. Ahmet Çeşmesi; Üsküdar, III. Ahmet Çeşmesi; Tophane, Sultan I. Mahmut Çeşmesi ile III. Mustafa'nın eşi Mihrişah Valide Sultan'ın Küçüksu'da yaptırdığı çeşme (1806) gibi Batılılaşma etkisinin daha çok görüldüğü çeşmeler arasında konumlanmaktadır.

Sultan Abdülmecid Çeşmesi ise inşa edildiği dönemde Osmanlı başkentinde yabancı mimarların etkisinin çok olduğu bir dönemde tasarımdan işçiliğe yerli mimar ve mühendislerle yapılmış olması dikkate değer bir durumdur. Sakız Adasında bu anıtsal çeşmelerin dışında kalan çeşmeler içinde Eski Çeşme ve Çeşme IV, V ve VI, 17. yüzyıl klasik dönem biçimlenme etkileri görülürken, Çeşme VII, Osmanlı barok tarzındadır. Özel mülk alanları içerisinde olan Çeşme I ve II, benzerlerine daha çok Şanlıurfa ve Mardin bölgesinde görülen selsebil tarzındadır. Çeşme III, kuyu çeşme tipindedir. Adada az bir Müslüman nüfusa rağmen çok sayıda çeşme inşa edilmiş olması Müslümanların hayrata verdiği önemi göstermektedir. Bunun yanında bu davranış, gayrimüslim tebaayı da etkilemiştir. Adadaki çeşme yapılaşmasında Osmanlı ile Antik dönem mimari ögelerinin bir araya getirildiği farklı tarzda anıtsal çeşmeler inşa edilmiştir. Sultan II. Abdülhamid Çeşmesi'nin Antik dönemde yapılan bir zafer anıtına benzetilmesi, gayrimüslim bir mimar tarafından yapıldığını göstermektedir.

Kaynakça

Adamaz, K. (1998). *Fetihnâme-i Cezire-i Sakız.* İzmir: Ege Üniversitesi Sos. Bil. Enst. Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Arslantürk, M. (2009). *Zîver Paşa Dîvân ve Münşe'ât.* Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.

Balkır, S. (1981). *Midilli, Sakız ve Limni'de Eski Türk Eserleri.* Rodos: Sinan Balkır.

Başarılı, H. (2012). *XIX. Yüzyılda Sakız Adası Ticareti.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sos. Bil. Enst.

Bostan, İ. (2007). Piyâle Paşa. *İslâm Anslikopedisi* (Cilt C.34, s. 296-297). içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Contarini, B. (1846). *Relazione sulla vittoria di Chio (9 e 19 febbraio 1694).* Venezia: Nell'i R. Privilegiato Stabilimento Nazionale.

Çakmak, S. (2000). *Sultan II. Abdülhamid'in 25. Cülûs Yıldönümü Kutlamaları.* İstanbul: MArmara Üniversitesi Sos. Bil. Enst. Yüksek Lisans Tezi.

Çam, N. (2000). *Yunanistan'daki Türk Eserleri.* Ankara: TTK.

Dal, D. (2008). *XVIII. Yüzyılda Sakız Adası.* Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sos. Bil. Enst. Y.L. Tezi.

Deniz, Ş. (2015). Sakız Mecidiye Camii'nin İnşaat Süreci ve Açılışı. *History Studies, C.7*(S.4), 47-68.

Deringil, S. (1991). Legitimacy Structures in The Ottoman State: The Reign of Abdülhamid II (1876-1909). *International Journal of Middle East Studies, C.23*(S.3), 345-359.

Karpuz, H. (2002). Sakız Adası'ndaki Kaptan-ı Derya Melek Mehmet Paşa Çeşmesi. *Anadolu Araştırmaları*(S. XVI), 321-335.

Kavvadia, A. (2008). Chios in Ottoman Period. E. Brouskari içinde, *Ottoman Architecture in Greece* (s. 349-350). Athens: Hellenic Ministry of Culture.

Kekeç, M. (2009). *363 Numaralı (H.974/M.1576 Tarihli) Tahrir Defterine Göre Sakız Adası.* Ankara: Gazi Üniversitesi Sos. Bil. Enst. Yüksek Lisans Tezi.

Keskin, F. Y. (2013). *Bir Osmanlı Adasında Toplum ve Ekonomi.* Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sos. Bil. Enst. Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi.

Kofoid, C. A., & Kofoid, P. W. (1863). *The History of the Island Chios A.D.70-1822.* (A. M. Vlasto's, Çev.) Los Angeles: University of California.

Önge, Y. (1984). *Vakıf Müessesesinde Su ve Önemi.* Ankara: Vakıflar Genel Müdürülüğü.

Önge, Y. (1997). Anadolu Beylikler Döneminin Çeşme, Sebil ve Şadırvanları. *Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi (1989) Bildirileri* (s. 199-214). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Örenç, A. f. (2009). Sakız Adası. *İslâm Anslikopedisi, C.36*, s. 6-10.

Roubien, D. (2017). *Πολιτιστικές Πεζοπορίες στην Ηπειρωτική Ελλάδα.* Athens: Denis Roubien.

Shaw, S. J. (2002). Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud Dönemleri. *Türkler Anslikopedisi*, s. 609-628.

Smith, A. C. (1962). *The Architecture of Chios.* (P. P. Argenti, Dü.) London: Alec Tiranti.

Süreyya, M. (2003). *Sicil-i Osmanî* (Cilt C. 4). Ankara: TTK.

Şahin, A. Ç. (2010). *5141 Numaralı Temettuât Defterine Göre Sakız Şehir Merkezinin Etnik ve İktisâdi Özellikleri (1260).* Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sos. Bil. Enst.

Turan, Ş. (1968). Sakız'ın Türk Hakimiyetine Alınması. *Tarih Araştırmalar Dergisi, C.IV*(S.6-7), 173-199.

Ürekli, F. (1990). *Tanzimat ve Osmanlı Sosyal Yapısı.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sos. Bil. Enst. Yüksek Lisans Tezi.

Valakou, P. (2008). Melek Pasha (or New) Fountain. E. Brouskari içinde, *Ottoman Architecture in Greece* (s. 354). Athens: Hellenic Ministry of Culture.

Yazıcı, N. (2007). *Osmanlılar'da Mimarlık Kurumunun Evrimi ve Tanzimat Dönemi Mimarlık Ortamı.* İstanbul: MSGSÜ Sos. Bil. Enst. Doktora Tezi.

Yeşil, F. (2016). Melek Mehmed Paşa. *İslâm Anslikopedisi, C. Ek-2*, s. 246-247.

(Footnotes)

1. Kitabeyi kaleme alan Şefkat isminde bir şairdir.

2. Ebcet hesabı ile 1181 tarihi düşülmüştür.